

ösztönzésére, egy-egy tankönyv általános utasításai szerint, egészben-veve rendszertelenül történik. Direkt irányú tanítás szigorú rendszer, rend nélkül! Úgy vélem, hogy ép idejében nyújtottam a direkt irányú nyelvtanítás körüli legújabb franciaországi vélemények, mozgalmak lehetőleg hű képét. A modern filológiai szakbizottság munkája kezdetén van, felhasználhatja avagy kritikai szemmel mérheti eredményeiket.

Dr. PHILIPP KÁLMÁN.

FILOZÓFIA A KÖZÉPISKOLÁBAN.

(Ötödik, befejező közlemény).

A filozófia-történet egyes kimagasló alakjainak bemutatása, gondolataik gyümölcsöző fejtegetése a nagy nemzeteknél (angol, francia, német) kevésbé ütközik akadályba, mert mindegyiknek vannak klasszikus filozófusai, akik az ifjuság számára anyanyelvükön könnyen hozzáférhetők s így a fönnebb jelzett célt részben az *irodalmi* oktatás is szolgálhatja. A francia iskola pl. olvastatja Descartes-t, Pascal-t, Malebranche-t, La Bruyère-t, Voltaire-t, Leibniz-et, Condillac-ot, Montesquieu-t, Rousseau-t, Jouffroy-t, Cl. Bernard-ot.

Volt a filozófiai propedeutika németországi történetében egy korszak, midőn csak olvasmányhoz kötve történt a filozófiai oktatás, t. i. *Aristoteles* logikájához, melyet *Fr. A. Trendelenburg* nagy filológiai és filozófiai készséggel állított össze.¹ Trendelenburg áthatva attól a tudattól, hogy a gimnáziumok tanítástárgyainak tarka sokfélesége bizonyos magasabb egység, összefoglalás nélkül szükölködik, a kétezer éven át uralkodó *Aristoteles* logikájának görög kivonatával gondolta ez egységet a középiskolában megvalósítani. Amit az I. fejezetben a tanítás egyetemes filozófiai szellemének neveztünk s mint tanításelvet kifejtettünk, sürgeti már *Trendelenburg* is.² A külön filozófiai oktatást csak azért tartja szükségesnek, mert az egyes tárgyak nem tudják kiemelni a bennük rejlő filozófiai elemeket. *Aristoteles* logikáját választotta a propedeutikus oktatás alapjául, mert olyan klasszikus örök példának tartja, mint a geometriában *Euklidest*;

¹ *Elementa Logices Aristoteleae*. In usum scholarum ex *Aristotele* excerptis, convertit, illustravit *Fr. A. Trendelenburg*. Berolini. 1836. Edit. nona 1892.

² Fortasse quidem in gymnasiis peculiari philosophiæ eruditione opus non esset, si, quidquid in grammatica, in mathematicis, quidquid in ipsa religione philosophici inest, ita tractaretur et quasi exprimeretur, ut discipuli ex his scientiæ generibus velut e speculo, quid esset philosophari, animo præagirent et citra ipsos philosophiæ terminos philosophiæ notiones pararent. Hoc vero quum rarius fiat, sapienter provisum est, ut in scholis philosophiæ elementa quasi *ἡσθητικὰ* doceantur. (Ex editionis primæ præfatione. p. III.)

azonfelül Aristoteles a filozófiai terminológiának forrása (subiectum, obiectum, substantia, accidentia, potentia, actus, prius, posterius etc.). A sokféle filozófiai rendszer bukása közben Aristoteles szilárdan megállott, el nem avult, amint a görög géniusz más tudományos felfedezése sem; a sokféle filozófiai irány küzdelme közepett, melybe a gimnázium be nem vonható, Aristoteles semleges terület. Természetesen Trendelenburg Aristotelesnek csak olyan meghatározásait vette be *Elementa*-iba, melyek maradandó értékűek. Ezekhez később, mint hogy a görög-latin szöveg nagyobb didaktikai nehézségeket támasztott, német magyarázatokat írt.¹ Trendelenburg ezen könyveit hosszú időn keresztül használták a porosz gimnáziumok; *Willmann* még most is lelkesedik értük.² Az *Entwurf* is dicséri (S. 177.), de helyette már inkább egy egyszerű, rövid és világos, anyanyelven írt formai logikát szeretne taníttatni. S igaza is van. Mihelyt a tanuló a nyelvvél kénytelen megküzdeni, oda van a legtöbbnél a tárgyi érdeklődés. Igaz ugyan, hogy Trendelenburg azt ajánlja, hogy először Aristotelesteleől függetlenül kell az egyes logikai fogalmakat a tárgynak természetéből kifejteni s csak aztán az eredeti szöveget olvasni,³ de viszont ekkor még már főlöleslegesen némi terminologiai érdeken kívül az eredeti nehézkes és fáradságos olvastatása. Nem is érte el Trendelenburg célját; «Poroszország idősebb nemzedékének — mondja *Vaihinger* — még most is rémesen hat az emlékezetére» (schreckensvolle Erinnerung).⁴ Ugyanebből a szempontból magyarázható a filozófiai tanulás azon csekélyisége is, amely a középiskolai Platon-olvasmányokat követi; míg keresztülrágja magát a tanuló a kemény nyelvi héjjazaton, odavan a gondolat varázsa. A görögpótlók e tekintetben előnyben vannak.

Újabban Németországban a propedeutika helyett *filozófiai olvasókönyveket* ajánlanak,⁵ Ausztriában pedig a propedeutika mellé támaszul. *A. Höfler* kis olvasókönyve⁶ ügyesen szolgálja célját, a propedeutika alapfogalmainak egy-egy jól megválasztott szemelvényvel kellő történeti hátteret ad. A belső észrevétel evidenciájáról Descartes-t,

¹ Erläuterungen zu den Elementen der aristotelischen Logik. Berlin, 1842.

² *O. Willmann*: Aus Hörsaal und Schulstube. Freiburg. 1904. S. 124.

³ Erläuterungen zu den Elementen.³ 1876. S. XV.

⁴ *H. Vaihinger*: Die Philosophie in der Staatsprüfung. Berlin. 1906. S. 136.

⁵ Legkiválóbbnak találtam — logikai szemelvényeit leszámítva — *A. Gille*-jét: Philosophisches Lesebuch in systematischer Anordnung. Halle a. S. 1904. — *B. Schmid*: Philosophisches Lesebuch. Leipzig. 1906. — *G. Leuchtenberger*: Hauptbegriffe der Psychologie. Berlin. 1899. — Inkább főiskolai hallgatók számára való *Dessoir-Menzer* történeti olvasókönyve: Philosophisches Lesebuch.² Stuttgart. 1905.

⁶ *A. Höfler*: Zehn Lesestücke aus philosophischen Klassikern.⁴ Wien. 1906. V. ö. a szerző ismertetését Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 1899. S. 270.

a képzetek eredetéről, a primarius és secundarius kvalitásokról Locke-t, az elvont képzetekről Berkeley-t, az okságról Hume-ot, az analitikus és szintetikus itéletekről s a térről Kant-ot, az időről (ez a leg-hosszabb szemelvény) Sz. Ágoston-t s a legfőbb jóról Aristoteles-t szólatatja meg. Mindenesetre többet érnek e szemelvények egy lelketlen kompendiumnál, inkább keltenek érdeklődést, de megvan ennek az olvasókönyvnek is a didaktikai dilemmája: vagy az iskolában olvastatjuk s ekkor tényleg gyümölcsöző, de akkor nem jut idő a propedeutikus tárgyakra; vagy az olvasást az ügyis eléggé elfoglalt tanulók házi munkásságára bizzuk, amikor is csak újabb ballasztá válai, mert alaposabb iskolai összefoglalásukra megint nincs idő. Mindenesetre a filozófiai közszellem gyarapításához egy Höfleréhez hasonló chrestomathia nálunk is némileg hozzájárulna, mert *néhány* érdeklődőbb tanuló kellő útmutatás mellett szívesen olvasná s későbbi munkásságra fogékonyt, sőt eleven ösztönzést nyerne.

10. A filozófiai propedeutikus oktatás tanító eljárása általában csak *szokratikus* lehet. Ha a szaktárgyak tekintettel vannak a belőlük kiemelkedő filozófiai, egyetemes szempontokra, akkor a propedeutika, minthogy jobbára csak a tanultaknak rendszeres összefoglalása, magukkal a tanulókkal kérdés és felelet, tehát dialogikus eljárás útján nagyrészt összeállítható. Így tűnik ki egyszersmind legjobban, hogy sok olyan fogalom van, melyről azt hiszi az ifjú, hogy tudja, holott távolról sem tud számot adni róla. Si non rogas, scio; rogatus nescio. Természetesen, ahol pusztán új ténybeli közlésekről van szó, az összefüggő előadásnak kell érvényesülni; általában azonban a propedeutika a *kérdés művészetének* tekinthető. Ha az új anyag előadása összefüggő jellegű is, a számonkérés, mint a hallottak ismétlése csakis heurisztikus, elevenen kérdező eljárású lehet. Nemcsak a tanítás tárgyában, hanem a tanítás mikéntjében is rejlik a philosophicum. Sajnos, a mi propedeutika-tanításunkban nagyban járja a szigorú kívülről tanultatás, az érdektelen magoltatás az aránylag sokkal könnyebb munkájú átértetés helyett, mely azután a kérdésekre való feleletben is jobban érvényesülhet. Jelenlegi propedeutikai tanításunk nagyon sokszor csak órátló szalmacséplés.

A filozófia tanítási alakja sokkal szabadabb, kevésbé sémákhoz kötött, mint a többi tárgyé, mert a tanításanyag jórésze magának a tanulóknak lelki jelensége, melyet csak magamagában találhat meg s kell is megtalálnia. Minden tárgy tanításában, de talán legjobban a filozófia tanításában, hol minden az összefüggésen, kapcsolaton, általánosabb nézőpontokból való felfogáson nyugszik, nagy szerepe van annak a jelenségnek, melyet a művészi ihlet analogiájára *didaktikai ihletnek* nevezhetnénk el, mikor t. i. a tanító lelke teljesen egy fogalomba vagy fogalomcsoportba olvad bele, hirtelen csodásan meg-

gazdagszik, kifejező ereje is egészen kivételessé válik, egész lénye mozgalmassá alakul, a tudattalan sötét háttéréből olyan kapcsolat szökken elő, amire otthon íróasztala mellett távolról sem gondolt volna, most pedig platon *θεῖα μυσία* hatása alatt hirtelen meglátja, megragadja s alkalmas módon közölni is tudja. Docendo discimus. Ezek az egész véletlennek látszó fellobbanások, az összefüggések hirtelen megpillantásai különösen akkor értékesek, ha a tanulók spontán kérdésére adott feleletek, mert ezeknek érdeke magukból a tanulókból fakad s így ők is élvezik azt az entuziazmust, mely problémák megpillantásával és megoldásával jár. Néha így olyan témák merülnek fel, melyek a filozófiálás iránt légmélyebb fogékonyságot keltenek. Ilyenféle, különösen a tanulóktól a mi segítségünkkel felvetett kérdések alkalmi tárgyalása (exkurziók) ösztönzőbb, önálló gondolkodásra nevelőbb, mint bármely más tanító eljárás; igazi *fermentum cognitionis*, mely önkénytelenül arra vezet, hogy a tanuló magától folytassa azt a munkát, melyet vezetés alatt megkezdett, hogy magába pillantson s komolyan keresse önnön tökéletesedése útját. Tudatára ébred annak a rendkívül értékes belátásnak, hogy ez a világ csodálatosan érdekes és minden ízében kutatásra méltó.

A propedeutika tehát nem nagyhangú előadások sorozata, melyekre a tanulók odahallgatnak, nyugodtan ülnek — és másra gondolnak, hanem a tárgynak magukkal a tanulókkal sok példán való át- meg átdolgozása, kifogásaikra és kétségeikre való többszöri kitérés, melyekre célzatosan nyernek alkalmat a kérdések fölteveése által. A megbeszéléseket nyomon követi a szabatos meghatározás és a rövid összefoglalás. Ilyen eljárás mellett a filozófiai propedeutika nem kellemetlen kényszer tárgy, hanem a tanuló elméműveltségének fontos kiegészítő része, mely megszünteti a rendszeres gondolkodástól való, tanulóinkban annyira tapasztalható idegenkedést. Így éri el majd a filozófiai propedeutika a maga igazi célját, melyet már Platon tűzött elébe: «Ezen idő után a húszévesekből kiválasztottak a többiekénél nagyobb tiszteletben fognak állani s az ő számukra azokat az ismereteket, melyeket mint gyermekek neveltetésük alatt *szétszórtan* (összefüggés nélkül) kaptak, most át kell alakítani a tudnivalók rokonosságának és a létező természetének áttekinthető *rendszerévé*. Csak az ilyen ismeret lesz tartós, egyszersmind ez a legnagyobb próbája a filozófiai (dialektikai) természetnek. Aki *rendszeres áttekintő*, az filozófus természet.» (Állam, 537. BC).*

Dr. KORNIS GYULA.

* A középiskolának itt rajzolt részleges belső reformja mennyiben függ a tanárképzéstől és általában a tanár tudományos egyéniségétől, egy következő értekezés tárgya.